

Дорогую, брате, Славу ти собі надбав!
На високій дуже кручі в голови поклав,
А в підніжжі — Дніпр могучий тихо гомонить,
А над всім тим — чисте небо, золота блакить...
А як рано десь світає, небо задзвенить, —
Солов'ї з усього світу прилетять будить
Твою душу невсипущу в золотім Раю,
Щоб молитву сотворити вранішню свою.
І така довкола мріє Божа Благодать,
І незримі херувими в небесах стоять...
І та доля-сиротина, що тебе вела
Терновими дорогами, що з твого чола
Піт кривавий утирала, тамувала біль,
Тепер — Пані над панями, дякує тобі,
Що ти ж її, славний брате, на гріш не міняв, —
А ти її, сиротину, Дольською звав...

Марія Чумарна

МАНДРІВКА У СВІТ НЕВИПРАВДАНИХ МРІЙ

«Дякую тобі, всемогутній Боже, що обдарував Ти мене почуттям людини, яка любить і бачить прекрасне, досконале у Твоєму нерукотворному нескінченному творінні. Якби краса в усіх її образах хоча на половину людства мала свій благодійний вплив, тоді б ми швидко наближалися до досконалості й, нарешті, уособили б собою божественну заповідь нашого Божественного Вчителя».

Цей захоплений відгук на пережите з повісті «Прогулянка із задоволенням та не без моралі» можна поставити епіграфом до всіх трьох повістей, що написав Шевченко з 1855 до 1858 року, — безумовно, найбільш зрілих і самодостатніх прозових творів поета: повістей «Близнюки» (10 червня і 21 липня 1856 р., Новопетровське укріплення), «Художник» (25 січня — 4 жовтня 1856 р., Новопетровське укріплення) та вже згаданої «Прогулянки...» (1855—1858 р.р. — останньої повісті, яку Шевченко завершував, повертаючись зі свого десятилітнього рабства, у Нижньому Новгороді).

Тут же він по-новому, з ширшим розмахом розмірковує про роль виховання у житті людини, продовжуючи свій діалог з читачем, розпочатий у повістях «Близнюки» та «Художник».

«Щасливий, стократ щасливий чоловік, що вмів усунути від себе все недостойне людини і задовольнятися тільки

благом, придбаним власною працею... освіта повинна збагачувати, а не обкрадати серце людське...» — ці думки в різних ситуаціях домінують у повістях Шевченка, він зі жалем зазначив: «У школі нас всьому, цілковито всьому навчать, окрім розуміння свого милого рідного слова. О школо, школо! як би тебе чимшвидше перешколити...».

Саме цей задум — «перешколити» освіту українських дітей, створити якісно нову систему виховання — і спонукав поета до написання прозових творів, які засобами російської мови як більш доступної для так званого «освіченого» загалу мали пробудити, на думку Шевченка, щирий інтерес до болючої теми звиродніння людського суспільства, поглиблення прірви між тілесною ситістю та голодом душі.

Сентиментальність автора, підсилена багатолітньою тугою за рідною землею і життям вільної людини, домінує у всіх повістях Шевченка, але в останній повісті «Прогулянка із задоволенням та не без моралі» вона явно впливає на зображення його героїв, — автор так щиро хоче повірити у можливість переродження жорстокої природи в милосердну, так романтично завершує свій твір, що викликає в читача здоровий сумнів у його правдоподібності.

Цю останню повість Тарас присвятив Сергієві Тимофійовичу Аксакову, — відомому російському письменникові, літературному критикові, людині, яку поет глибоко шанував. Аксаков був розчарований твором і не радив його друкувати, справедливо вважаючи, що він занижує україномовний талант поета. До того ж, сентиментальний оптимізм Шевченка у зображенні поміщиків, які із деспотів преображаються у моральних людей, вельми не переконливий.

Негативно висловився про російськомовні повісті Шевченка і Пантелеймон Куліш: *«Не хапайся, братику, друкувати московських повістей. Ні грошей, ні слави за них не здобудеш. Адже ж і Данте, і Петрарка думали, що прославляться латинськими своїми книгами. Отак тебе морочить ся москальщина. Цур їй! Лучче нічого не роби, так собі сиди та читай, а ми тебе хлібом прогонуємо, аби твоє здоров'є!»* .

Стосовно стилю російськомовних повістей Куліш цілком мав рацію: у них Шевченко залишався україномислячим поетом, який не міг дозволити собі «перелицьовувати» живу говірку своїх земляків на московський лад і російською транскрипцією передавав живу українську мову. На відміну від Гоголя, який так «прилизал на русский манер» українських козаків, що вони перестали бути українцями.

Але від такої мішанини, від стилістичної поспішливості російськомовні твори Тараса Шевченка багато втратили.

Ні, не намагання «прославитися» на полі російської словесності керувало поетом: він хотів бути почутим і зрозумілим якнайширшим колам людей, хотів достукатися до якнайбільшої кількості сердець в Україні й на всіх обширах безмежної імперії, — але цієї мети йому при житті так і не довелося досягнути. Як не вдалося створити омріяні підручники для українських недільних шкіл, як не вдалося побачити зростання пагонів нової освіти, засіяних на рідній землі: в останній рік життя, крім написання «Букваря», Шевченко спричинився до відкриття близько 200 недільних шкіл в Україні.

Він написав близько двадцяти повістей — усі, в основному, у період заслання, але ранні повісті «Княгиня» і «Варнак» змушений був датувати попередніми роками з огляду на заборону писати. Ці повісті були своєрідним прозовим переосмисленням уже розкритих у поетичних творах тем. Повість «Музикант» можна сприймати як своєрідну «прелюдію» до зрілішої і пережитої автобіографічної повісті «Художник».

Сам поет дуже самокритично ставився до своїх російськомовних творів. У листі до свого друга Я. Кухаренка він писав про поему «Слепая»: «...Переписав оце свою «Слепую» та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-богу, лихо. Це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому, мене тут і земляки, і не земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робить, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом. Що нам робить, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться

заживо в землю — не хочеться, дуже не хочеться мені дрюковать «Слепую», але вже не маю над нею волі, та цур їй, а обридла вже вона мені...».

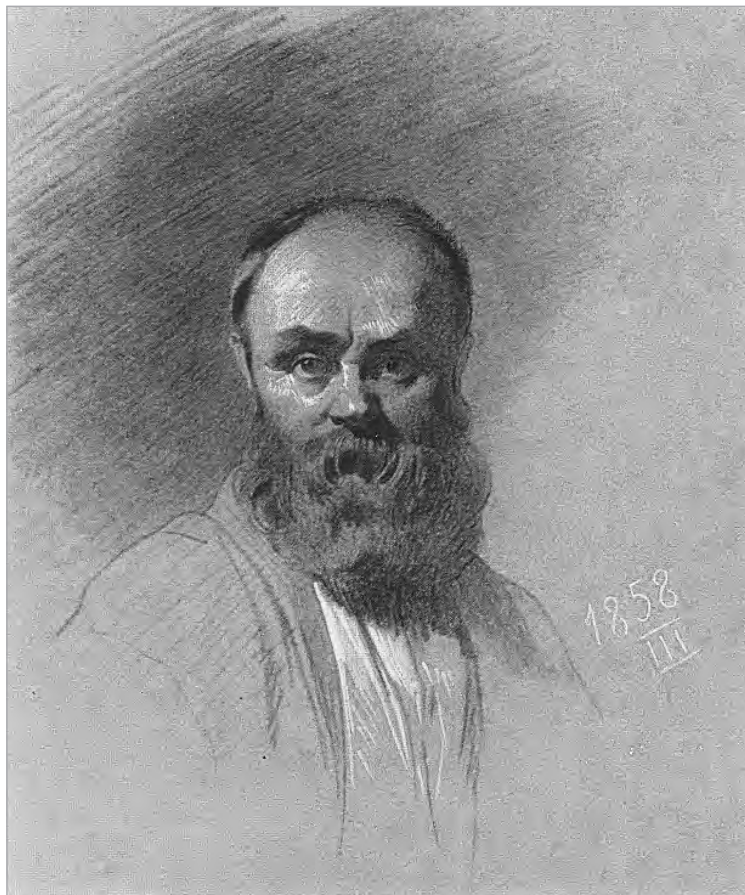
Для художника і поета природного, спонтанного, який умів «зчитувати» та «списувати» миттєві спалахи істинного натхнення, це клопітливе писання та занурення у спогади було видом розумової діяльності, — способом коротати час: лише в тих місцях, де зблискує жива уява поета, а серце тремтить спогляданням власних відображень чуттів, упізнаємо справжнього Шевченка.

Зате яка прекрасна картина українського побуту, звичаїв, характерів дрібного українського дворянства та простих дворових українців розкривається у його повістях, як тільки «одягаєш» їх у плоть живого українського слова!

Скільки непідробного оптимізму, любові, мудрості зрілої душі знайдете в цих чудових творах! Як милозвучно загомонить наша минувшина, побачена спостережливим та доброзичливим оком великого художника!

«О мої милі, непорочні земляки мої! Якби і матеріальним добром ви були такі багаті, як моральною сердечною принадністю, ви були б найщасливішим народом у світі! Але, на жаль! Земля ваша — як рай, як сад, насаджений рукою Бога-людинолюба. А ви тільки дармові працівники в цьому плодоносному, розкішному саду. Ви Лазарі вбогі, що харчуються падаючими крупинками від розкішної трапези вашої ненажерливої ненаситної братії», — із сумом констатував Шевченко у повісті «Прогулянка із задоволенням та не без моралі».

Цей твір він уперше підписав своїм псевдонімом: Кобзар Дармоград.

Автопортрет. Італійський та білий олівець (1858)

ПРОГУЛЯНКА ІЗ ЗАДОВОЛЕННЯМ ТА НЕ БЕЗ МОРАЛІ

1855—1858

ЧАСТИНА ПЕРША

*Присвячую Сергієві Тимофійовичу Аксакову
на знак глибокої пошани*

I

Надумалося мені торік зустріти нашу прекрасну українську весну де-небудь подалі від міста. Хоч і в такому місті, як садами укритий наш золотоверхий Київ, вона не втрачає своєї принадності, але все ж — місто, а мені захотілося відокремленого тихого куточка. Ця поетична думка прийшла мені в голову на початку або в половині квітня, не пригадую. Пам'ятаю тільки, що це сталося в самий розпал нашої знаменитої малоросійської грязюки. Можна б і почекати трохи, — навесні бруд швидко сохне. Але вже коли щось мені раз прийшло в голову, хоча б найнездійсненніше, так хоч народі, а подавай. На цьому пункті я маю велику схожість з моїми непіддатливими земляками. Письменники наші та взагалі люди

пристойні почуття це називають силою волі; а його просто можна назвати волячою упертістю. Воно мальовничіше й виразніше.

Довго я перебирав у пам'яті своїй моїх добрих приятелів, які сховалися в тіні самоти, тобто присвятили себе скоєнню бездіяльності. Після ретельного перебирання я зупинився на одному відставному гусарі, який називав мене своїм родичем, чому я цілком не суперечив. Лежав він або, як би висловитися інакше, животів він у наймальовничішому відокремленому куточкові Київської губернії, верст за три від містечка Лисянки. На нього-то і впав мій вибір.

На трійці добрих поштових коней я з Трохимом та з чомоданом уранці-рано виїхав з Києва. До першої станції — Віти ми дісталися без особливих пригод і Віту залишили благополучно. Тільки якраз проти самого Білокняжого поля, не доїжджаючи каплиці, у лівій підпряжної лопнули посторонки. Ми думали було на парі абияк дотягтися до Василькова. Не тут-то було. Грязюка поступні, й наша пара ні з місця. На щастя наше, мужик віз лози для огорожі, ми у нього, не без труду, щоправда, випросили пару лозин і влаштували собі абияк посторонки.

У Василькові ми закусили з Трохимом фаршированою жидівською шукою, міцно приправленою перцем, і потягнулися далі. Пішов дрібний, тихий дощик, потім крупніший і крупніший, нарешті лив як із відра; можна було б заїхати до корчми в Митниці (село) і перечекати дощ, але я як сказав собі, що ніде не зупинюся до Білої Церкви, так і зробив. У Білу Церкву приїхали ми вже вночі. Порадившись із Трохимом, зважилися ми ночувати на поштової станції і, я вам скажу, ми добре зробили, що так придумали розумно: а інакше мені, можливо, ніколи не довелося б писати цієї «Прогулянки», а вам читати її, мої терпеливі читачі, тому що вузол описуваних мною подій зав'язався саме цієї пам'ятної ночі. Тільки не на поштової станції, як це здебільшого трапляється, а ... але навіщо забігати вперед?

Зважившись ночувати на станції, я запитав у доглядача, чи є у них кімната для проїжджаючих. «Є дві, — відповів він, — тільки

обидві зайняті. Якась пані, мабуть, із молодого дочкою зайняли обидві кімнати». — «Бариня з молодого дочкою?» — подумав я. Ех, як прикро, що я не гусар або хоч просто не військовий, я б знав, як тут розпорядитися: просто по праву проїжджаючого по казенній потребі (військові не їздять на поштових по своїй потребі) закупорив би матір із дочкою в одну кімнату, а в іншій сам розташувався і на дозвіллі зайнявся б обсервацією в замкову щілину. Ось вам і початок роману, чисто в гусарському смаку. Я було, признатися, і того... та ні, не вистачило духу; сказано: кому не написано на роду бути військовою людиною, так той хоч на аршин запусти вуса, а все залишиться штафіркою.

До містечка залишалося ще з добру милю, а до жидівського заїзду, де ми припустили провести ніч, принаймні версти дві, але робити було нічого, і ми потягли вночі, під проливним дощем відшукувати жидівський шинок. Трохим, не зовсім задоволений моїм рішенням, почав було щось заперечувати, але я махнув рукою, і ми вирушили в дорогу. Через годину ми благополучно досягли бажаної мети.

Користуючись цією слушною нагодою, я міг би описати вам білоцерківський жидівський шинок з усіма його брудними подробицями, але фламандський живопис мені не дався, а тут він необхідний. Зауважу мимохідь — по-перше, мене ніхто не вийшов зустріти, як то буває в російських трактирах, але цьому могла бути причиною темна, непогожа ніч, — причина важлива для найхоробрішого жидовина; по-друге, по слизьких сходах я абияк викарабкався в темний коридор і наткнувся на щось залізне, так спритно наткнувся, що трохи собі лоба не розкроїв. Уранці я ж побачив, що це були дроги з ресорами з-під якогось екіпажа. Таке було моє «вшествіє» в юдейську гостинну оселю. У кімнаті вже мене зустрів жид, досить пристойної зовнішності, й допоміг мені стягнути з плечей наскрізь промоклу непромокальну шинелю та принижено запитав, що мені буде завгодно? «Чаю та кімнату», — відповідав я. Жид сказав: «Зараз» — і зник за дверима. В очікуванні жидівського «зараз» я грівся і розминався, ходячи взад і вперед по кімнаті. Кімната була щось на

кшталт лавки, зі шафами біля стін і скляним ящиком уздовж кімнати, начебто застійки. Перед ящиком я зупинився і між галантерейними дрібничками, як би ви думали, що я побачив? Книгу в жовтій обгортці. А я тільки хотів було сказати Трохимові, щоб дістав книгу з чемодана, а тут вона сама в руки лізе, і Трохима турбувати не потрібно. Беру зі столу свічку й читаю заголовок, здається, слов'янськими літерами: «Українська поезія» — Т. Падури. «Ходи-но, голубчику, сюди, я тебе давно не бачив». Ящик, проте, був замкнений. Я покликав господаря, але замість господаря з'явився якийсь жидок із рудою борідкою. Я просив його дістати мені з ящика книгу, але він рекомендувався мені, що він фактор, а не хазяїн крамниці. Я звелів йому покликати господаря. З'явився господар, той самий пристойний жид, який допомагав мені знімати непромокальну шинелю. Я просив його дістати книгу. Він дістав і, подаючи її мені, сказав: «Десять злотих». — «А якщо тільки прочитати, — запитав я, беручи книгу, — що буде коштувати?» — «П'ять злотих», — сказав жид, подзвонюючи ключами. Робити нема чого, я віддав п'ять злотих і попросив ножа, щоб розрізати дорогу книгу, але це було дарма: книга була розрізана й навіть забруднена. Крім сальних плям, я помітив на полях листів то прямі риси, міцно проведені де нігтем, а де й олівцем, то знак оклику, то знак питальний, то чорт знає що. «Ай, ай! — подумав я. — Та ти побувала вже в руках у нашого брата критика».

Псувати олівцем або нігтем чужу книгу непробачно, але тут-таки є хоч якась думка, що я, мовляв, читав таку книгу і знайшов у ній це добре, а це погано, хоча це подібного читача зовсім не вибачає за псування чужої власності. Чим же вибачити панів, котрі псують шибки на поштових станціях своїм дорогоцінним алмазом, виводячи на склі свій хитромудрий вензель, як на якомусь важливому документі, чітко і виразно? Чим вибачити цих панів? Для чого вони це роблять? Яка тут думка? А яка-небудь та криється ж у цих хитромудрих вензелях і розчерках? Невже тільки та, що такий-то і такий проїздив тут з алмазним перснем? Тільки, і нічого більше. Яке дрібне, нікчемне марнославство! А говорять і навіть пишуть, нібито знаменитий лорд Байрон зобразив десь у Греції на

скелі своє прославлене прізвище. Невже і цей великий чоловік піддався сьому дрібному, незначному марнославству?

Дивно, між іншим. Це дрібне марнославство змушує мене (та, можливо, і не одного мене) дивитися, звісно, від нічого робити, на ці подряпані скла та прочитувати давно знайому книгу, покреслену олівцем і нігтем. Так і тепер зі мною трапилося. Поезія Падури мені відома і перевідома, а я заплатив за неї п'ять злотих, так, з однієї примхи, як кажуть, щоб себе потішити, а між тим, коли побачив кривульки на полях, почав читати, ніби ніколи не читану книгу.

Над піснею під назвою «Запорізька пісня» було вельми чітко написано: «Скальковський бреше». Що би значила ця вельми нецеремонна замітка? Я прочитав пісню. Пісня починається так: «Гей, козаче, в ім'я Бога». Який же це має стосунок до вченого автора «Історії нового коша»? Не розумію. Ба! згадав. Цю саму пісеньку вчений дослідник запорозького життя-буття вкладає в уста запорозьким лицарям. Честь і слава вченому чоловікові! Як він глибоко вивчив зображуваний ним предмет. Дивно! А можливо, він хотів просто посміятися над нашим братом-хохлою і більш нічого, — Бог його знає, тільки ця волино-польська пісня настільки ж схожа на пісню дніпровських лицарів, наскільки схожий я на китайського богдыхана.

— А що ж чай і кімната? — запитав я, закриваючи книгу. «Зараз», — сказав рудобородий жидок, який стирчав у кутку. І він вийшов в іншу кімнату. Ах ви, прокляті жиди! Я вже цілу книгу прочитав, а вони й не думали готувати чаю! За хвилину жидок повернувся і знову причаївся в кутку. «Що ж чай?» — запитав я. «Зараз закипить», — відповів жидок. «Чого ж ти тут переминаєшся з ноги на ногу?» — запитав я в послужливого жидка. «Я фактор. Може, пан чого забажає, то я все зараз для пана доставити можу», — додав він, лукаво посміхаючись.

— Добре! — сказав я. — То ти кажеш, що все, чого я побажаю?

— Дістану все, — відповідає він, не запинаячись.

«Яке ж мені поставити йому завдання, так що-небудь на зразок пана Твардовського?» — запитав я сам себе і, подумавши, сказав йому:

— Ти знаєш англійський портер під назвою «Браунстут Берклей Перкенса і компанія»?

— Знаю, — відповів жидок.

— Дістань мені одну пляшку, — сказав я самовдоволено.

— Зараз, — сказав жидок і зник за дверима.

«Ну, — подумав я, — нехай пошукає. Тепер цього ворожого продукту і в самій столиці не дістанеш, не тільки у Білій Церкві». Не встиг я так подумати, як є мій жидок з пляшкою справжнього «Браунстута». Я оглянув ярлик на пляшці й тільки плечима повів, але вигляду не подав, що це мене надзвичайно здивувало. Жидок поставив пляшку на стіл і ніби нічого й не було став собі, як і раніше, в кутку та тільки піт з лица втирає полою свого заяложеного пальта.

Чудотворці ж ці клятві фактори!

— Скажи ти мені правду, — мовив я, звертаючись до фактора, — яким родом опинився англійський портер у вашій Білій Церкві?

— Через наше місто, — відповів жидок, — возять із Севастополя полонених аглицьких лордів, — так ми і тримаємо для них портер.

— Діло, — сказав я, — значить, ящик просто відкривався.

— Чи не накажете ще чогось дістати вам на ніч? — запитав фактор.

— Почекай, братику, подумаю, — сказав я. «Який би йому ще гачок загнути, та такий, щоб проклятий жид зубами не розігнув?» — подумав я і, поміркувавши гарненько, ось який загнув я йому гачок, істинно у смаку Твардовського.

— Ось що, люб'язний чудотворцю, — сказав я, звертаючись до мізерного Меркурія. — Якщо вже ти дістав мені портера... Постій, у вас є в місті книжкова крамниця?

— Книжкової лавки нема в місті, — відповів він.

— Добре, — так дістань же мені нову, нерозрізану книгу, і тоді я повірю, що ти все можеш дістати.

— Зараз, — сказав незворушно рудий Меркурій, повернувся і вийшов.

ЗМІСТ

Мандрівка у світ невинувинуваних мрій	5
Прогулянка із задоволенням та не без моралі.....	10
Вслухаючись у голос вітру долі.....	163
Щоденник.....	167

УДК 82-312.6

Ч-90

Ч-90 Всемогутнє покликання : твори Тараса Шевченка. Кн. 2 /
перекл. укр. М. І. Чумарної. — Тернопіль : Видавництво
Богдан, 2024. — 408 с. іл.

ISBN 978-966-10-8972-2

УДК 82-312.6

ISBN 978-966-10-8972-2

© М. І. Чумарна, переклад, передмови, 2024
© Видавництво Богдан, виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2024